11. տակ անանց լինձ եւ ծնողաց իմոց
12. եւ եղբարց եւ հոգեւոր որդո իմո Սար
13. գիս վարդապետի այլ եւ սահմանե
14. ցի ծառ զար զ ար լն իրից ար ար ացն
15. ն Բ սպիտակ յերեցն տալ եւ միաբ
16. անքս էտուն մեզ զատկին Ճ
17. բազալոյցն զամէն էկեղեցիքս
18. պատարագել կատարիչք նաւրհն։

Նոյն խաչքարի կողի վերայ է երկրորդ արձանագրութիւնը.

1. Թվին ՋԻԲ
2. յիշխանութեն եւ ի
3. տէրութե սր ուխտիս սքաբ
4. ակ ամիր սպա
5. սալար պար
6. ոն Սադո
7. ւնին ես տր
8. Յովանէս
9. կանգնեցի զխ
10. աչս Ամենափրկի
11. չ աւ գնակաց պարո
12. ն Սադունին եւ յ
13. իշատակ հոգ
14. ոցո (նրն.) իմո(1)։

Այստեղ յիշուած անձնաւորութիւնները շատ ու քիչ ծանօթ են մեզ իրենց պատմական անցեալով. Սադուն իշխանի մասին գրել ենք մեր «Զագավանից Ժողովը» վերնագրով յօդուածի մէջ(2). Նա Մահկանաբերդի իշխանն էր. հայրը Շէրբարոք, պապը Սադուն Ա., իսկ մեծ պապը Ամիր—Քուրդ, Վրաց Գէորգ Գ.ի ժամանակ Տփխիսի ամիրան և նորա գլխաւոր օգնականը Օրբէլեանների ապստամբութեան դէմ մղուած պատերազմի մէջ. այս Քրդի հրամանով է շինուած Սեւանի փայտակերտ հնագոյն դուռը։ Զաքարէ եւ Իւանէ սպասալարների մայրը Սահակդուխտ՝ Սարգիս մեծի կինը՝ Քրդի քոյրն էր, իսկ Զաքարիա մեծի թոռնորդին Մխարգրձել Շահնշահը այս Սադունի փեսան, նորա Նազովդ դստեր ամուսինը։ Սրանց փեսան էր նաև Սմբատ Օրբէլեան, Լիպարտի որդին, Տաթեւի և Նորավանից առաջնորդ Յոհան Աւրբելի եղբայրը(1)։ Սադունի որդին էր Խուտլու Բուղան, որի որմանկար պատկերը գտնւում է Հաղբատի տաճարի հարաւային պատին՝ ներսից, և հրատարակել է ակադեմիկ Մառը(2)։

Նրանց իշխանութիւնը տարածուած էր Կայենոյ և Մահկանաբերդի գաւառներում, համանուն բերդերով. հոգևոր կեդրոններից գլխաւորը Հաղբատն էր, որի արձանագրութիւնների մէջ, բացի վերոյիշեալներից, մի քանիսի մէջ յիշւում են Սադունի անունը, բայց նաև Մակարայ, Դեղձուտի և երկրորդարար Առաքելոց, Կերանց և Մորոյ ձորոյ վանքերը(3). Դեղձուտի վանքը ծաղկած էր իբրև մտաւոր կեդրոն հէնց այս Սադունի ժամանակ(4)։

(1) Առաջին արձանագրութիւնը կրկնուած է Ծիթլաւսանի եւ Վաչէի խաչարձանի յետեւը, որ գտնւում է Գողոտայ կոչուած սրահում, տաճարի արեւելեան կողմը։ Հաղբատի այս եւ մնացած բազմաթիւ արձանագրութիւնները ստուգել ենք եւ գրի առել անձամբ. համ. Հնախօսական Տեղագրութիւն Հաղբատայ Ո. Երզնկեանց. արտատպ. «Արարատ»ից 1886. 43|4։ Ջալ. ճանապ. Ա. 70։ Ե. Լալայեան. Ազգ. Հանդէս VII. եւ VIII. 406։ Ընդգծուածները կցումներով։ Նկարելու համար տեղն անյարմար, ուստի եւ չի նկարուած։

(2) Շողակաթ. Ս. Էջմիածնի հայագիտական ժողովածու. Վաղարշ. 1913. 26։

(1) Մեր Խաղբակեանք. 6. 12. 81։ Հաղբատի արձ. Երզնկեան 28։ Օրբէլեան. Դուկ. հրատ. գլ. ԿԶ։

(2) Christ. Wocmok. SP. 1912. T. I. 351. Tabl. XXI.

(3) Ջալալեան. 152. 156։ Բարխուդարեան. Արցախ. 342. 378։ Սադունի յիշատակութիւն տե՛ս նաեւ Խռովկերտի արձ. Սիոն. 1933. Մարտ. եր. 84 եւ բիչ յետոյ Փոքր Աթոռակի արձանագրութեան մէջ։

(4) Ձեռ. Էջմ. N 528նժ. յիշատակարանից. «Գեորգ որդի Պարուտա թոռին Հզարայ, յերկրէն Խաչենոյ ի մեծահռչակ քաւարանէն Գանձասարայ» մակացու էր եկել «յերկիրս Մահկանաբերդոյ ի վանս Դեղձուտի առ ոտս Առաքել վարդապետի». յիշատակարանը գրուած է «ի թվիս ՋԻԹ աւգոստոսի ԺԱ»։ Նա խնդրում է յիշել Վահրամ եւ Սոսփանոս հոգեւոր եղբայրներին, որոնք ոչ միայն ձեռագրի օրինակն են շնորհել, այլ եւ «ի միում իսկի պանդխտանէար»։ Նրանք այդ օրերում գնում են իրենց երկիրը՝ Այրարատեան գաւառը եւ գրչին մենակ թողնում. մի հանգամանք, որ ցոյց է տալիս, թէ Դեղձուտի վանքը հոգեւոր կեդրոն էր Առաքել վարդապետի օրով, որին աշակերտելու էին գալիս այլ եւ այլ գաւառներից եւ ձեռագիրներ գրում։

Նման տեղեկութիւն ստանում ենք եւ Կտուց անապատից բերուած N 471 նժ., ստուար Տաւնապատճառի յիշատակարաններից, գրուած Շմաւոն գրչի եւ Գրիգոր քահանայի ձեռքով, որն սպասաւոր Բանի Սարգսի պատուէրով՝ «դժւար ի գիւտ գրչաց» այս ժամանակը։ «Արդ ես Սարգիս յարժ էի ձգերել առ ոտս կենդանի վիմիս Առքլ վարդ։ ի գաւառիս Մահկանաբերդո ի պարոնութի աթապակ Սադունին, եւու գրել զգիրքս զայս այլ եւ այլ գրչաց, զի օրինակ չգտանէաք զկարգ ասացուածոց յիմանեալ միայնարանին ի Գետիկ. ի թվ. հա ․ՋԻԴ․ եւ զպատճառն տօնից ի Թառակին, ձեռամբ կուսակրօն Գրիգոր քհ թվ. ՋԻԹ (թուականը յուսանցքում, բայց